

СИНОНІМІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ В ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню проблеми синонімії у царині галузевих термінологій. Узагальнено теоретичні позиції щодо суті явища синонімії, а також переваги та негативні наслідки її застосування. Проаналізовано терміносиноніми галузі швацького виробництва. Виділено типи швацьких термінологічних синонімічних об'єднань. Доведено, що виникнення синонімії в термінології зумовлено екстралінгвальними та лінгвальними чинниками. Це породжує синонімію різних структурних рівнів.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, синонімія, термінологічні синонімічні об'єднання, швацькі терміни, запозичення.

Романова О. А. Синонимия как языковое явление в терминологии. *Статья посвящена исследованию проблемы синонимии в области отраслевых терминологий. Обобщены теоретические позиции по сути явления синонимии, а также преимущества и негативные последствия ее применения. Проанализированы терминосинонимы области швейного производства. Определены типы швейных терминологических синонимических объединений. Доказано, что появление синонимии в терминологии обусловлено экстралингвальными и собственно лингвальными факторами. Это порождает синонимию различных структурных уровней.*

Ключевые слова: терминология, терминосистема, синонимия, терминологические синонимичные объединения, швейные термины, заимствования.

Romanova O. A. Synonymy as a Linguistic Phenomenon in Terminology. *The relevance of this article is that despite many years of discussions there is still no consensus among researchers in accordance with the right for existence of terminological synonymy as phenomenon. We aim to prove the impossibility of denying the existence and functioning of the phenomenon of terminological synonymy in terminological industry. We plan to analyze the specific effects of synonymy in terminology and consider the classification of terminological synonyms.*

Majority of linguists indicates the presence of synonyms in different terminology systems considering synonymy in terminology as a negative phenomenon. Popular thought of synonymy as a property of any terminology in the stage of formation when the selection of the most appropriate names for new concepts of science and technology is taking place. But researches from different industries, publishing a significant number of terminological dictionaries show that synonyms inherent in various terminological industries. Achievement of goal caused by solving following tasks: 1) to determine the cause of synonyms of sewing terminology; 2) to clarify the nature of relationships between researched terms in terminological systems; 3) identify possible modifications of synonymous pairs.

Thus, despite the request not to use the same synonyms in one terminological system, synonymy of terms is fixed in scientific and technical terminology. Synonymy gives an opportunity to choose the optimal nomination, but it is undesirable in terminology as it complicates scientific communication.

Key words: terminology, terminological system, synonymy, terminological synonymous association, sewing terms, borrowings.

На відміну від мови повсякденного вжитку, де синоніми виконують певну стилістичну роль, у термінології синонімію вважають одним із найбільших недоліків, зауважуючи, що шкода від них подвійна: по-перше, синоніми перевантажують пам'ять, по-друге, синоніми завжди є певною

небезпекою, оскільки окремі автори починають неправильно розмежовувати їхнє вживання.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому, що попри багаторічну дискусію і досі відсутня однастайність серед дослідників стосовно права термінологічної синонімії існувати як явища. Маємо на меті обґрунтувати неможливість заперечити існування та функціонування явища термінологічної синонімії у галузевих терміносистемах, проаналізувати специфіку явища синонімії в термінології та розглянути класифікації термінологічних синонімів.

Уважаючи синонімію в термінології явищем негативним, більшість мовознавців указує на наявність синонімів у різних терміносистемах. Популярною є думка про синонімію як властивість будь-якої терміносистеми на етапі її становлення, коли відбувається добір найдоцільніших назв нових понять науки і техніки. Але дослідження з різних галузей, видання значної кількості термінологічних словників доводять, що синонімія властива різним галузям термінології.

Досягнення мети вможливлено розв'язанням таких завдань: 1) визначити причини виникнення синонімії у швацькій термінології; 2) з'ясувати характер синонімічних відношень між термінами досліджуваної терміносистеми; 3) визначити можливі модифікації синонімічних пар.

У сучасних дослідженнях із термінології синонімії приділяється значна увага. Це мовне явище вивчали українські вчені Л. Василькова, С. Дорошенко, О. Казанюк, І. Козловець, І. Кочан, О. Мартиняк, Т. Михайлова, С. Овсейчик, Г. Пастернак, С. Руденко, Т. Соколовська, В. Чумак та ін. Синонімія – це семантичне явище, пов'язане з номінацією реалій, що відображаються в поняттях та уявленнях людини. На думку російської дослідниці В. Даниленко, синонімія є особливо характерною для початкових етапів формування термінологічних систем, коли ще не відбувся природний (і штучний) відбір кращого терміна і співіснує багато варіантів [3, с. 73].

Ураховуючи об'єктивне існування різних механізмів семантичного наближення слів, науковці розрізняють: а) синонімію за денотатом, коли у слів збігається предмет позначення, але не поняття; б) синонімію за сигніфікатом, коли слова виражають те саме поняття, але позначають різні предмети [1, с. 218]. Як зауважують В. Чумак та С. Овсейчик, «на відміну від літературної мови, синонімія у відповідних терміносистемах, виражаючи певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різноманітних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування» [13, с. 212].

Серед різних типів синонімічних мовних одиниць терміни-синонімі займають особливе місце. Їхня своєрідність зумовлена характером значення (вони номінують наукове поняття), відносно замкненою галуззю використання (межі тієї або тієї термінології), способами позначення наукового поняття (з одного боку, однослівні терміни, з другого, – різновиди складених). Оскільки синонімія в термінології все ж існує, на неї слід зважати.

Синонімія в термінології має риси, що відрізняють її від синонімії в загальноживаній мові. Насамперед це відсутність експресивних конотацій, різномірність у плані знакового (семіотичного) вираження, стилістична диференціація в межах наукового стилю (власне академічний, науково-популярний), диференціація за сферами використання (різні ступені освіти: від початкової до академічної тощо). «Синоніми в термінології — це терміни, що належать до того самого денотата, але мають певні відмінності в поняттєвому плані, крім того, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» [6, с. 6]. Підтримуючи чеського лінгвіста О. Мана, який визнає в термінології наявність синонімічних та антонімічних відношень, у які можуть вступати питомі й запозичені терміни-слова і термінологічні сполуки, В. Даниленко зруйнувала основи звичаєвої практики стандартизації термінологічних систем російської мови. Вона довела, що відмовлятися від синонімії було б не варто, оскільки вияви синонімії відчутні як на рівні синтагматики, так і на рівні парадигматики, якщо говорити про систему термінів у цілому [3].

С. Худолєєва розуміє синонімічні терміни як такі мовні одиниці, «потенційні значення яких виявляють тотожний (єдиний) або близький (відносно близький) предметно-логічний зміст» [11, с. 60]. З одного боку, термін може мати одне значення (однозначність), з другого, — кілька значень (багатозначність). Саме це протиставлення термінів — однозначність / багатозначність, на думку вченої, є однією з основних диференційних ознак синонімічних термінів.

Слушною є думка Т. Михайлової, яка вважає визначальним у термінології, як і в загальноживаній лексиці, семантичний критерій виділення синонімів. Синонімічні відношення між термінами дослідниця виявляє за допомогою компонентного аналізу їхніх значень, шляхом зіставлення словникових дефініцій, устанавлюючи зв'язки цього типу на підставі обов'язкової наявності інваріантної частини семантичних структур і відмінних сем, яких достатньо для розмежування значень різних лексем, але недостатньо для протиставлення понять [7, с. 54]. «Синонімічні відношення в українській термінології — це відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант» [8, с. 86]. Підкреслимо, що термінологія оперує номінаціями «синонімія», «дублети», «абсолютні синоніми», «синонімічні терміни» й рідко «синонімічні відношення».

Синонімія в термінології зумовлена як екстралінгвальними, так і лінгвальними чинниками. Екстралінгвальні причини: 1) постійний розвиток науки й техніки, що супроводжується появою нових понять та потребою дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) номінація того самого поняття різними науковими школами; 3) нормалізаторська діяльність українських учених у 90-их рр. ХХ — поч. ХХІ ст.: перегляд української термінології з погляду відповідності термінів системним можливостям української мови.

Лінгвальні причини: 1) кожна термінологія — це підсистема загальнолітературної мови, вона розвивається за її законами; синонімія в українській

швацькій термінології – природне явище; 2) асиметрія знака і значення, що створює можливість найменування одного наукового поняття кількома мовними знаками (такими знаками у швацькій термінології можуть бути слова, словосполучення); 3) неуніфікованість термінів.

Серед мовознавців немає єдиного погляду на роль синонімії в термінології. На думку багатьох дослідників, це негативне явище, оскільки синонімія в термінології не виконує ніяких функцій, а лише зашкоджує спілкуванню. Більшість мовознавців негативно ставиться до синонімів у термінології. Як зазначає Н. Цимбал, синонімія в термінології вважається небажаним явищем, адже «ідеальний» термін повинен бути симетричним у плані співвідношення знака та значення. Дослідниця висловлює думку й щодо часткової синонімії у термінології, уважаючи, що для термінології це поняття неприйнятне: якщо терміни повністю тотожні за семним складом (мають однакову дефініцію), то це дублети; якщо є відмінності у значеннях, то це вже різні терміни [12, с. 188-190].

Натомість деякі вчені визнають тотожність термінів у межах окремих терміносистем як реальне мовне явище, підкреслюючи тривале існування термінів-синонімів та їх рівноправність у системі. Т. Соколовська зауважує, що синонімія в термінології «відіграє не лише деструктивну, а й конструктивну роль» [10, с. 171]. Для термінознавства важливими ознаками синонімічних мовних одиниць є їхня здатність виконувати в науковому тексті функції заміщення та уточнення.

На наш погляд, синонімія в термінології, зокрема в українській термінології швацької промисловості, має як позитивні, так і негативні риси. Наявність синонімії у швацькій термінології є свідченням того, що ця терміносистема є динамічною, відкритою, активно розвивається й потребує подальшого внормування. Слід позбуватися синонімів у швацькій термінології, що не відповідають нормам української мови, і тих, які заважають сприйманню інформації.

В. Гречко зазначає, що дослідження з історії мови науки демонструють наявність синонімії в термінології під час її формування, і про це свідчить також аналіз терміносистем, які формуються зараз. На долю терміна впливає багато чинників: істотність ознаки, її загальноприйнятність тощо. Ці ж риси термінів, на думку вченої, можуть і підтримувати синонімію, якщо той або той термін є недостатнім у якому-небудь зі значень [2, с. 136]. Проте, визнаючи позитивну роль синонімів на початковому етапі формування терміносистеми як результату входження в термінологію загальноновживаних слів та запозичених мовних одиниць, зауважмо, що в уже сформованій галузевій системі їх слід уникати.

У термінології складно виділити синонімічні ряди в загальноприйнятному розумінні, оскільки між термінами-синонімами немає градації у вираженні спільної семантики, конотації тощо. Щодо проблеми визначення одиниці аналізу термінологічної синонімії вчені висловлюють різні думки. Одні науковці, описуючи синонімію в термінології, оперують терміном «синонімічний ряд» (В. Гречко, Л. Симоненко, Т. Панько та ін.), виділяючи в

ньому термін-домінанту. Інші дослідники вважають недоцільним використовувати термін «синонімічний ряд» (деякі з них уживають назву «дублетний ряд», наприклад, І. Волкова). На думку А. Коваль, дублетність — це явище, глибоко відмінне від загальноживаної синонімії. Оскільки термін має дефініцію й саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології існують лише терміни-дублети й не існує термінів-синонімів [4, с. 41-42]. Л. Капаназе також вважає, що немає близьких за значенням термінів, є дублети. На наш погляд, не слід використовувати термінологічну назву «дублет» щодо синонімічних термінів, оскільки, з одного боку, ці мовні одиниці можуть різнитися на семантичному рівні, з другого, — вона багатозначна, оскільки в мовознавстві її досить часто вживають замість терміна «варіант». Недоцільною також є номінація «синонімічна пара», якою користується І. Кочан, бо синонімічних термінів може бути три або рідше чотири (*зморшка — зборка — брижа — складка*).

Термінологічні синонімічні одиниці під час їх аналізу слід усе ж таки об'єднувати, бо термін визнається синонімом тільки в тому випадку, коли він співвідноситься з іншим терміном, тотожним чи близьким йому за значенням. Т. Михайлова пропонує основною одиницею термінологічної синонімії вважати сукупність термінів, пов'язаних синонімічними відношеннями, і називати її «термінологічне синонімічне об'єднання» (ТСО). Дослідники відзначає, що «члени такого об'єднання, як правило, різняться між собою або походженням, або ступенем похідності й мотивованості, або ступенем сучасності чи частотності вживання, що деякою мірою наближає їх до загальномовних синонімів» [7, с. 55]. У ТСО неможливо виділити домінанту. Отже, термінологічне синонімічне об'єднання — це відносно незамкнена синхронічна група термінів, у якій виникають процеси, що спричиняють її змінення внаслідок: а) входження запозичень чи новостворених питомих термінів; б) вилучення окремих синонімів через невідповідність останніх сучасним вимогам чи нормам сучасної української літературної мови або через вихід з ужитку застарілих термінів тощо [7, с. 55].

Виділяємо такі типи швацьких термінологічних синонімічних об'єднань:

1) термін-слово — термін-слово: *виріз — декольте; покрій — фасон*; 2) термін-слово — термін-словосполучення: *еталони — лекала-оригінали; флізелін — клеєний нетканий матеріал*; 3) термін-словосполучення — термін-словосполучення: *авангардний стиль — стиль модерн; англійський стиль — класичний стиль — елегантний стиль — аристократичний стиль; фольклорний стиль — фольк-стиль — етнічний стиль — народний стиль — національний стиль*. Цей різновид ТСО не поширений в аналізованому мовному матеріалі й тематично обмежений.

За частиномовним вираженням синонімічні терміни-слова є іменниковими (*кашкет — картуз; кашмілон — нітрон; монопітка — моноволокно; розріз*

– розпірка¹), прикметниковими (*мережковий* – *мережчатий*), дієслівними (*стьобати*¹ – *шити* – *метати*). Найпоширеніші у швацькій термінології іменникові синоніми, що свідчать про певну відмінність термінологічних синонімічних об'єднань від синонімічних рядів слів у загальноновживаній мові. Складені синонімічні номінації за термінотвірними моделями є атрибутивними.

У швацькій термінології переважають абсолютні синоніми, тобто у плані змісту членів ТСО відсутні семантичні відмінності, наприклад: *комбідрес* – *боді-сьют*; *висока мода* – *альта мода* – *від кутюр*. Засвідчено поодинокі випадки відносної синонімії, коли значення мовних одиниць не збігаються всіма семами, наприклад: *дизайнер* – *модельєр* – *кутюр'є*; *майка* – *футболка*. Термінологічні синонімічні об'єднання, що функціонують в українській термінології швацької промисловості, переважно є повними; до їхнього складу можуть виходити як питомі терміни й номені, так і чужомовні, серед яких переважають французькі й англійські запозичення.

Кодифікування термінів і номенів у сучасних лексикографічних працях та виданнях зі швацької справи засвідчує незавершеність процесу унормування цієї терміносистеми. Насамперед ідеться про вживання як синонімів необґрунтованих кальок із російської мови на зразок: *сукня* – *п л а т т я*, *тканина* – *т к а н ь*, *праска* – *у т ю г*, *спідниця* – *ю б к а*, *штани* – *б р ю к и* тощо.

Незважаючи на вимогу не використовувати синонімів в одній терміносистемі, синонімія термінів усе ж таки властива науково-технічній термінології. Вона виявляється на різних рівнях – словотвірному, синтаксичному й навіть стилістичному. Тому синоніми в термінології доречні, зокрема вони необхідні для: 1) наукового означення поняття і тлумачення терміна (особливо чужомовного походження); 2) найточнішого висловлювання думки, особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена; 3) уникання повторів того самого слова чи словосполучення [9, с. 116]. Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти її синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це прошарок лексики літературної мови, якій притаманні ті самі ознаки. А тому варто весті мову про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, як про «баласт у термінології» [5, с. 159], але і як про невід'ємну ознаку термінології та мови взагалі. Отже, синонімія дає можливість обрати найбільш оптимальну номінацію, але вона є небажаною в термінології, оскільки ускладнює наукове спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авербух К. Я.** Общая теория термина. – Иваново : [Иванов. гос. ун-т], 2004. – 252 с.
2. **Гречко В. А.** Лексическая синонимика современного русского литературного языка / под. ред. М. И. Черемисиной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 153 с.
3. **Даниленко В. П.** Русская терминология : опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. **Коваль А. П.** Практична стилістика сучасної української мови. – К. : Вища шк., Вид-во при Київ. ун-ті, 1978. – 376 с.
5. **Коваль А. П.** Синоніміка у термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К.,

1965. — С. 157—168. 6. **Королева Е. В.** Синонимы и варианты в терминологии // Научно-техническая терминология. — 1986. — № 8. — С. 5—7. 7. **Михайлова Т. В.** Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». — Х., 2001. — 184 с. 8. **Михайлова Т.** Терміни-синоніми як об'єкт лексикографії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2006. — № 559 : Проблеми української термінології. — С. 86—90. 9. **Пілецький В. І.** Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства // Український правопис і наукова термінологія: Проблеми норми та сучасність. — Наукове товариство ім. Шевченка у Львові: Філологічна секція. — Т. 9. — 1997. — С. 116—117. 10. **Соколовська Т.** Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології ; ред. кол. : Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — С. 171—174. 11. **Худолєєва С. П.** До питання про термінологічну // Мовознавство. — 1988. — № 3. — С. 60—62. 12. **Цимбал Н.** Антонімічні та синонімічні відношення в термінології органічної хімії // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології ; ред. кол. : Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — С. 188—192. 13. **Чумак В.** Про синонімію і варіантність в екологічній терміносистемі // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2007. — Вип. 7. — С. 211—215.

Романова Оксана Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, вул. Мірошніченка, 97/2, м. Мерефа, Харківської обл., Харківського р-ну, 62472, Україна.
E-mail: ksansanna70@gmail.com
tel.: +380967674673, +380995233233.
orcid.org / 0000-0003-1816-7055

Romanova Oksana Oleksandrivna — Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Modern European Language, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics. Miroshnychenka Str. 97/2, Merefatown, Kharkiv region, Kharkiv district, 62472, Ukraine.